

Milli gəlir və milli sərvət anlayışı.

Ümumu Milli Məhsul (ÜMM), Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM), Xalis Daxili Məhsul (XDM).

İstehlak, İnvestisiya, Dövlət satın almaları, Xalis ixracat. Milli gəlir(MG), Şıxsi Gəlir (ŞG) və sərəncamda qalan Gəlir (SG).

Nominal və Real ümumi ÜDM, ÜDM deflyatoru, qiymət indeksi. Fişer indeksi, Laspeyras indeksi, Paaşə indeksi.

ÜDM-nin gəlir və xərc metodları ilə hesablanması. İqtisadi artım və iqtisadi inkişaf

İqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin ölçülməsi.

Cəmiyyətin iqtisadi vəziyyətinə xarakteristika verərkən kompleks göstəricilər sistemindən istifadə olunur. Lakin bu sistemdə başlıca meyarı ayırmaq olar və bu, ümummilli məhsuldur.

Ümummilli məhsul (ÜMM) ölkənin daxilində və onun hüdudlarından kənarında milli iqtisadiyyata mənsub olan iqtisadi vahidlərdə bir il ərzində istehsal edilmiş son məhsulların və xidmətlərin bazar dəyərinin toplusudur Lakin cari ildə istehsal edilmiş məhsulların hamısı satılma-ya, onların bir hissəsi ehtiyat formasında gələn ilə saxlanıla bilər. Odur ki, satılıb-satılmamasından asılı olmayaraq cari dövrdə istehsal edilmiş bütün məhsullar ÜMM vasitəsilə ölçüldüyünə görə o, hesablanarkən ehtiyat kimi saxlanılan məhsulların hər cür artımı nəzərə alınmalıdır. Son məhsul dedikdə satmaq və ya emal etmək məq-sədilə deyil, son nəticədə istifadə olunmaq üçün satın alınan əmtəə və xidmətlər nəzərdə tutulur ki, bu da ÜMM-in tərkibində təkrar hesablamaları aradan qaldırır. Firmaların, məhsulların istehsalına sərf etdikləri xərclərlə onların satışından əldə etdikləri məbləğ arasındakı fərq hər mərhələdə əmək haqqı, rentə tədiyələri və faiz, həmçinin məhsulların istehsalı və tədavülü prosesində istifadə olunan ehtiyatlara görə mənfəət for-

masında bölünür.

ÜMM-i hesablamaqda məqsəd onun köməyilə il ərzində istehsal olunmuş əmtəə və xidmətlərin dəyərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün hər il baş verən çoxsaylı qeyri-məhsuldar sövdələşmələr nəzərə alınmamalıdır. Qeyri-məhsuldar sövdələşmələrin isə iki əsas tipi vardır: 1) Xalis maliyyə sövdələşmələri; 2) Köhnə (işlədilmiş) əmtəələrin satışı.

Xalis maliyyə sövdələşmələri də üç yerə bölünür: 1) Dövlət transfert ödənişləri; 2) Xüsusi transfert ödənişləri; 3) Qiymətli kağızların alqısatqısı.

Dövlət transfert ödənişlərinə sosial sığorta, işsizlərə, əlillərə dövlət tərəfindən verilən müavinətlər və təqaüdlər daxildir. Bu ödənişlərin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onu alanlar cari ildə bu pulla məhsul istehsalında iştirak etmir-lər. Deməli, dövlət transfert ödənişlərinin ÜMM-ə daxil edilməsi cari ildə həmin göstəricinin şişirdilməsinə gətirib çıxarır. Xüsusi transfert ödənişlərinə, məsələn, universitet tələbələrinə ailələrinin hər ay, yaxud da varlı qohumlarının birdəfəlik verdikləri pul və yardımlar daxildir. Çünki bunlar istehsalın nəticələri deyil, vəsaitin bir şəxs tərəfindən digərinə verilməsidir.

ÜMM hesablandıqda qiymətli kağızlarla aparılan sövdələşmələr, yəni səhm və istiqrazların alqı-satqısı da onun tərkibinə daxil edilmir. Çünki bu sövdələşmələr də cari ildə istehsalın həcmnin artması demək deyildir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, pulun, onu "yığan" adamın əlindən çıx-ması və qiymətli kağızlarla sövdələşmələr aparən adamın əlinə keçməsi dolayı yolla istehsalın artmasına səbəb ola bilər.

Köhnə (işlənmiş) əmtəələrin ÜMM-ə daxil edilmə-sinin düzgün olmadığını isbat etməyə ehtiyac yoxdur. Çünki bu bir həqiqətdir ki, köhnə əmtəələr ya cari ildə istehsal edilməmişdir, yaxud da eyni bir ildə bir neçə dəfə alınıb-satıldıqda ÜMM-in tərkibində bir o qədər dəfə təkrarlana bilər. Məsələn, tutaq ki, kimsə 2005-ci ildə istehsal edilmiş və sahibi olduğu "Mercedes" markalı avtomobili kiməsə satmışdır. Bu sövdələşmə ÜMM-ə daxil edilməməlidir. Ona görə ki, avtomobil cari ildə

istehsal olunmamışdır. Deməli, cari ildə istehsal edilmiş məhsullar yalnız həmin ildə, ÜMM-ə daxil edilir.

Beləliklə, biz ÜMM-in tərkibini nəzərdən keçirdik və onun nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırdıq. Lakin bunlar nəzəri müddəalardır və burada əsas məsələlərdən biri ÜMM-in hesablanması metodlarının öyrənilməsindən ibarətdir.

Ümummilli məhsulun hesablanması metodları:İstehsal olunmuş məhsulların ümumi bazar dəyəri iki üsulla müəyyən edilə bilər. Birinci üsulda istehlakçının son məhsulun satın alınmasına sərf etdiyi xərclər, ikinci üsulda isə əmək haqqı, renta tədiyələri, faiz və mənfəət formasında əldə edilən gəlirlər cəmlənir. Bu üsullar eyni problemə iki yanaşma metodunun olduğunu göstərir. Çünki istehlakçıların əmtəələrin satın alınmasına sərf etdikləri məbləğ həmin məhsulların istehsalı prosesində iştirak edənlərin müxtəlif formalarda əldə etdikləri gəlirlərin nəticəsidir.

İstehsalla əlaqədar xərclərlə, əldə edilən gəlirlər arasındakı bərabərliyə təminat vermək olar. Mənfəət forma-sında əldə edilən gəlir bunu deməyə əsas verir. Məlum olduğu kimi, mənfəət, istehsalçıların məhsulların satışından əldə etdikləri məbləğdən əmək haqqına, renta tədiyələrinə və faizin ödənilməsinə sərf olunan xərclər çıxıldıqdan sonra yerdə qalan gəlir deməkdir.

Beləliklə, ÜMM-in hesablanmasında istifadə olunan birinci metoda məhsulun istehsal və ya xərclərə görə hesablanması metodu deyilir. İkinci metodda isə əldə edilmiş gəlirlər cəmlənir. Bu, ÜMM-in gəlirlər və ya bölgü üzrə hesablanması metodu adlanır. Bunlar belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, bu metodlar bir-birinin eynidir.

Bu eynilik bütövlükdə iqtisadiyyat üzrə də doğrudur. Ona görə ki, ölkədə istehsal olunan bütün məhsullar ya ölkə daxilində təsərrüfatın üç bölməsi – ev təsərrüfatları, dövlət, biznes, yaxud da xarici istehlakçılar tərəfindən satın alınır.

ÜMM-i xərclərə görə hesabladıqda son məhsulun istehsalı və xidmətlərlə əlaqədar olan bütün xərcləri cəmləmək lazımdır. Fikrimizi

bir qədər də sadələşdirsək, ÜMM xərclərə görə hesablandıqda aşağıdakı ünsürlərdən ibarət olur: 1) Ev təsərrüfatlarının istehlakla əlaqədar xərcləri (C); 2) Biznesin investisiya ilə əlaqədar xərcləri (Iq); 3) Əmtəə və xidmətlərin dövlət tərəfindən satın alınması (G); 4) Əcnəbi-lər tərəfindən məhsulların satın alınması ilə əlaqədar olan xərclər (Xn). Ev təsərrüfatlarının istehlakla əlaqədar xərclərinə uzun müddət istifadə olunan (avtomobil, soyuducu, mebel, videomaqnitafon və i. a.) və gündəlik tələbat məhsullarının (çörək, ət, süd, diş pastası, konyak, araq, siqaret və i.a.) satın alınmasına, habelə göstərilən xidmətlərə (hüquqşünasın, həkimin, bərbərin, mexanikin və s.) görə ödənilən xərclər daxildir.

ÜMM xərclərə görə hesablandıqda istifadə olunan terminlərdən biri də bütün daxili xüsusi investisiyalardır. Investisiya xərclərinə aşağıdakılar daxildir: 1) Sahibkarlar tərəfindən son məhsul kimi satın alınmış maşın, avadanlıq, dəzgah və s. 2) Bütün tikinti; 3) Ehtiyatların dəyişməsi. Kapital ünsürlərinin – maşınlar, avadanlıqlar və i. a. Investisiya xərclərinə aid edilməsi aydındır. Çünki bu zaman istehsal gücləri artır, istehsalın miqyasının genişlənməsi üçün şərait yaranır. Tikintinin investisiyaya aid edilməsi məsələsində isə bəzi məqamların aydınlaşdırılmasına ehtiyac var. Məlumdur ki, istehsal təyinatlı yeni binaların tikintisi birbaşa investisiyalara aiddir. Bəs, nə üçün mənzil tikintisi istehlak kateqoriyasına deyil, investisiya kateqoriyasına aid edilməlidir. Bu, onunla əlaqədardır ki, istehsal təyinatlı binalar kimi, çoxmənzilli yaşayış evləri də gəlir gətirir. İcarəyə (kirayə) verilən digər yaşayış evləri də bu səbəbə görə investisiya əmtəələrinə aid edilir. Sahibkarın mülkiyyətində olan, lakin icarəyə (kirayə) verilməyən başqa yaşayış binaları da investisiya əmtəələrinə daxildir. Çünki onlar da gəlir əldə etmək məqsədilə istənilən vaxt icarəyə (kirayə) verilə və gəlir gətirə bilər. Bu səbəbə görə də bütün mənzil tikintisi investisiya anlayışına daxil edilir.

ÜMM göstəricisini hesablamaqda məqsəd cari ildə istehsalın həcmi müəyyən etməkdən ibarət olduğuna görə onun tərkibinə satılıb – satılmamasından asılı olmayaraq həmin ildə istehsal olunmuş bütün

məhsullar daxil edilməlidir. Başqa sözlə, bir halda ki, ÜMM istehsalın ümumi həcmnin düzgün ölçüsüdür, onda bütün ehtiyatların il ərzində artımı onun tərkibinə daxil edilməlidir. Çünki ehtiyatların artımının nəzərə alınmaması istehsalın illik həcmnin azalması demək olardı. Əgər ilin əvvəlinə nisbətən ilin axırında rəflərdə və anbarlarda daha çox əmtəə yığılıb qalmışdırsa, bu o deməkdir ki, ölkədə il ərzində istehlak olunduğundan çox istehsal edilmişdir və bu artım ÜMM-ə daxil edilməlidir. Ehtiyatlar azaldıqda isə bu, il ərzində istehsal olunduğundan çox istehlak edildiyini göstərdiyi üçün həmin fərq ÜMM-ə daxil edilmir. Investisiyaya daxil edilməyən ünsürlərin müəyyən olunması da az əhəmiyyət kəsb etmir. Daha konkret desək, məsələn, qiymətli kağızların əldən-ələ keçməsi investisiyaya aid edilmir. Çünki bu, mülkiyyət hüququnun sadəcə olaraq bir şəxsdən digərinə keçməsi deməkdir. Bu sözlər mövcud aktivlərin yenidən satılmasına da aiddir.

Milli hesabları tərtib edərkən aşağıdakı anlayışlardan istifadə olunur: 1) Ümumi investisiyalar; 2) Xüsusi investisiyalar; 3) Daxili investisiyalar. Xüsusi və daxili investisiyalar o deməkdir ki, onlar xarici şirkətlər tərəfindən deyil, ölkə daxilindəki şirkətlər tərəfindən həyata keçirilir. Lakin "bütün" anlayışını müəyyən etmək təsəvvür olunduğu qədər asan deyildir. Bütün daxili xüsusi investisiyalara cari ildə istehsal prosesində istehlak olunmuş məhsullar, avadanlıqlar və qurğuların yeniləri ilə əvəz olunması üçün nəzərdə tutulan investisiya əmtəələri, iqtisadiyyatda tətbiq olunan kapitalla edilmiş hər cür əlavələr daxildir. Deməli, ümumi investisiyalar dedikdə ödəmə məbləği və investisiyaların artımı nəzərdə tutulur. Digər tərəfdən, "xalis daxili xüsusi investisiyalar" anlayışından istifadə edilir ki, bu da öz növbəsində cari ildə həyata keçirilmiş əlavə investisiyalara xarakteristika vermək üçün lazımdır. Bu göstərici həm də bir sıra mətləbləri aşkarlamağa imkan verir.

Ümumi investisiya ilə cari ildə istehlak olunmuş kapitalamortizasiya məbləği arasındakı fərq iqtisadiyyatın yüksəliş, durğunluq və ya azalma vəziyyətində olması haqqında mühakimə yürütməyə imkan verir. Daha doğrusu, ümumi investisiyalar amortizasiyadan çox olduqda bu, istehsal

güclərinin artdığını, iqtisadiyyatın yüksəliş mərhələsində olduğunu göstərir. Ümumi investisiyalarla amortizasiya bir-birinə bərabər olduqda bu, iqtisadiyyatda durğunluğun hökm sürdüyünü, yəni, ÜMM-in istehsalı prosesində istehlak olunmuş kapital qədər, kapital ünsürləri istehsal olunduğunu göstərir. Ümumi investisiyalar amortizasiyadan az olduqda, yəni il ərzində istehlak olunduğundan az kapital istehsal edildikdə isə bu, iqtisadiyyatın tənəzzül vəziyyətində olmasına dəlalət edir. Bu zaman iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu azalır. Durğunluq da eyni vəziyyətin meydana gəlməsinə əlverişli şərait yaradır. İstehsal və məşğulluq azalmağa doğru meyl etdikdə ölkə iqtisadiyyatında istifadə olunduğundan çox istehsal gücləri olur. Nəticədə köhnəlmiş kapitalın dəyişdirilməsinə marağ ya azalır, ya da heç olmur. Amortizasiya ümumi investisiyaya nisbətən artır. Bu isə ilin əvvəlinə nisbətən ilin axırında kapitalın həcmnin azalmasına gətirib çıxarır.

ÜMM hesablandıqda əmtəələrin dövlət tərəfindən satın alınması və xidmətlər üzrə xərclər də nəzərə alınmalıdır. Buraya müəssisələrin son məhsullarının və bütün ehtiyatların, xüsusilə də işçi qüvvəsinin dövlət tərəfindən satın alınması ilə əlaqədar olan xərclər daxildir.

ÜMM xərclər üzrə müəyyən olduqda ölkənin ixrac etdiyi məhsulların dəyəri də nəzərə alınmalıdır. Məlum olduğu kimi, ölkə idxal olunan məhsulların satın alınmasına müəyyən məbləğdə vəsait sərf edir. Lakin bu məhsullar başqa ölkələrdə istehsal olunduğuna və həmin ölkələrin ÜMM-nə daxil edildiyinə görə onların dəyəri onu idxal edən ölkənin ÜMM-nə daxil edilməməlidir.

Bu iki göstəricinin uçotunu aparmaq üçün bir qayda olaraq onların arasındakı fərq müəyyən edilir və ona xalis ixrac, yaxud da xalis idxal deyilir. İxrac olunan əmtəələrin və göstərilən xidmətlərin bazar dəyəri, idxal üzrə eyni dəyərdən çox olduqda bu, xalis ixracı, əksinə olduqda isə xalis idxalı əmələ gətirir. Xalis ixracın xalis idxaldan çox olması ölkənin yüksək iqtisadi inkişaf səviyyəsində olduğunu göstərir.

Beləliklə, nəzərdən keçirilən aşağıdakı dörd xərc kateqoriyasının köməyi ilə ÜMM müəyyən edilir: 1) Şəxsi istehlakla əlaqədar olan xərclər;

2) Bütün daxili xüsusi investisiyalar; 3) Əmtəə və xidmətlərin dövlət tərəfindən satın alınması; 4) Xalis ixrac. Bunu aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$\text{ÜMM} = C + I_q + G + X_n$$

Geniş mənada işlədilən mənfəət iki yerə bölünür: 1) Mülkiyyətə görə, yaxud da sahibkarlığın qeyri-korporativ bölməsindən əldə edilən mənfəət; 2) Korporasiyaların əldə etdikləri mənfəət.

Mülkiyyətə görə əldə edilən mənfəət dedikdə fərdi mülkiyyətdə olan müəssisə, habelə kooperativ sahiblərinin xalis gəliri nəzərdə tutulur. Korporasiyaların əldə etdikləri mənfəət isə aşağıdakı kimi istifadə olunur: onun bir hissəsi mənfəət vergisi şəklində dövlətə verilir, yerdə qalan məbləğin bir hissəsi səhmdar-lar arasında dividend şəklində bölünür; vergi və dividend çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ isə korporasiyaların bölüşdürülməyən mənfəəti adlanır. Bölüşdürülməyən mənfəətin bir hissəsi istehlak olunmuş kapitalın bərpa edilməsi üçün ayrılır, bir hissəsi isə gələcəkdə istehsalı genişləndirmək – yeni zavodlar tikilməsi və avadanlıqlar alınması üçün nəzərdə tutulur.

Beləliklə, nəzərdən keçirilən aşağıdakı gəlir kateqoriyalarının köməyi ilə istehsalın illik bazar dəyəri, yəni ÜMM hesablanır: 1) İstehlak olunmuş kapitalın dəyəri (amortiza-siya məbləği); 2) Şirkətlərdən alınan dolaylı vergilər; 3) Muzdlu işçilərin əmək haqqı; 4) İcarə haqqı; 5) Faiz; 6) Mülkiyyətə görə əldə edilən mənfəət; 7) Korporasiyaların əldə etdikləri mənfəətdən alınan vergilər; 8) Dividendlər; 9) Korporasiyaların bölüşdürülməyən mənfəəti.

Xalis milli məhsul və milli gəlir.

ÜMM-in çox mühüm bir çatışmazlığı vardır. Bu, ondan ibarətdir ki, o, cari ildə istehsalın həcmi haqqında şişirdilmiş təsəvvür yaradır. Çünki ÜMM-in tərkibində cari ildə istehsal prosesində istifadə olunan investisiya əmtəələrini yenilərilə əvəz etmək üçün zəruri olan vəsait də öz əksini tapır. Bunu aşağıdakı həqiqətdən aydın görmək olar.

Beləliklə, ÜMM-ə nisbətən xalis milli məhsul (XMM) göstəricisi cari ildə istehsalın ümumi həcmi, istehlak olunmuş kapital və kapital yığımları

haqqında daha düzgün təsəvvür verir. XMM ümummilli məhsuldan cari ildə istehsal prose-sində istehlak olunmuş əsas kapitalın dəyərini (amortizasiya ayırmalarını) çıxmaq yolu ilə hesablanır.

Cari ildə XMM-in yaradılmasında iştirak edən torpaq, işçi qüvvəsi, kapital və sahibkarlıq qabiliyyəti müqabilində əldə edilən gəlirlərin formalaşması mənbələrinin, başqa sözlə, ehtiyatların istehlak olunması baxımından cari ildə xalis məhsulun cəmiyyətə neçəyə başa gəlməsinin müəyyən olunması da böyük əhəmiyyətə malikdir.

Məlum olduğu kimi, XMM-in tərkib ünsürlərindən biri də şirkətlərin ödədikləri dolay vergilərdir. Lakin yuxarıda göstəriləyi kimi, dolay vergilər iqtisadiyyatın ehtiyatlarla təmin olunmasında bilavasitə iştirak etməyən dövlətin sərəncamına keçir. Ona görə də cari ildə ÜMM-in istehsalı gedişində qazanılan əmək haqqı, renta tədiyələri, faiz və mənfəətin ümumi məbləğini müəyyən etmək üçün XMM-dən biznesin ödədiyi dolay vergilər çıxılır və alınan göstəriciyə milli gəlir deyilir. Milli gəlirin tərkibinə konkret olaraq aşağıdakılar daxildir: 1) Muzdlu işçilərin əmək haqqı; 2) İcarə haqqı (renta tədiyələri); 3) Faiz; 4) Mülkiyyətə görə əldə edilən mənfəət; 5) Korporasiyaların əldə etdikləri mənfəətdən ödədikləri vergilər; 6) Dividendlər; 7) Korporasiyaların bölüşdürülməyən mənfəəti.

Şəxsi gəlir (əldə edilmiş gəlir) və əməklə qazanılmış gəlir anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Bu, onunla əlaqədardır ki, əməklə qazanılmış gəlirin sosial sığorta haqqından, korporasiyaların mənfəətindən alınan vergilərdən və onların bölüşdürülməyən mənfəətindən ibarət olan hissəsi əslində ev təsərrüfatlarının əlinə keçmir. Ev təsərrüfatlarının əlinə keçən gəlirlərin bir hissəsini isə, məsələn, transfert ödənişlərini əməyin nəticəsi hesab etmək olmaz. Transfert ödənişlərinin aşağıdakı növləri vardır: 1) Qocalıq və bədbəxt hadisələrə görə sığorta ödənişləri, habelə sosial proqramlar əsasında verilən müavinətlər; 2) Maddi yardım üzrə ödəncilər; 3) Veteranlara verilən müxtəlif ödəncilər, məsələn, təhsil almaq üçün subsidiyalar, əmək qabiliyyətini itirdikdə verilən yardım; 4) İşsizliyə görə verilən xüsusi

pensiyalar və maddi yardımlar; 5) Hökumət və istehlakçılar tərəfindən ödənilən faiz.

Beləliklə, milli gəlirdən əməklə qazanılmış gəlir növləri çıxılır, cari ildə əmək fəaliyyətinin nəticəsi olmayan və əldə edilmiş gəlir adlandırılan gəlir növləri onun üzərinə əla-və edilməklə şəxsi gəlir müəyyən olunur. Deməli, şəxsi gəlir fərdi vergilər çıxıldıqdan sonra qalan gəlirdir. Fərdi vergilər isə gəlir vergisindən, şəxsi əmlak və vərəsəlik vergilərindən ibarətdir. Bunların içərisində əsas yeri gəlir vergisi tutur. Şəxsi gəlirdən isə istehlak və yığım üçün istifadə olunur.

Milli sərvət və onun artırılması yolları.

Milli sərvət (xalq sərvəti) hər bir ölkənin iqtisadi qüdrətini və imkanlarını ifadə edən çox mühüm göstəri-cilərdən biridir. O, bütün insan nəsillərinin əməylə yaradılan və müəyyən dövrdə ölkənin ərazisində olan nemətlərdən və təbii sərvətlərdən ibarətdir. Buna uyğun olaraq milli sərvəti iki yerə bölmək olar: 1) İnsanların əməyi ilə yaradılan sərvət; 2) Təbii sərvətlər.

Milli sərvətin tərkibində insanların əməyi ilə yaradılan sərvət həlledici əhəmiyyətə malikdir. Çünki yalnız yeni təbii ehtiyatların mə-nimsənilməsi imkanları deyil, həm də ətraf mühitin mühafizəsi, habelə təbii ehtiyatların gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması tələblərinə əməl etməklə onlardan səmərəli istifadə edilməsi məhz bu sərvətdən, onun vəziyyətindən asılıdır.

Əməyin süzgəcindən keçməmiş təbii ehtiyatlar cəmiyyətin təbii sərvətini təşkil edir. İnsanlar yerin təkindən faydalı qazıntıları çıxarmaqla təbii ehtiyatların azalmasına və son nəticədə tamamilə tükənməsinə səbəb olur və onları bərpa etmək imkanına malik deyildirlər. Doğrudur, insanlar təbii sərvətlərin süni əvəzedicilərini yarada, bəzilərini bərpa edə, yaxud da yeni ehtiyatları, təbii yataqları kəşf edə bilərlər.

Lakin onlar yeni faydalı qazıntı ehtiyatları yarada bilməzlər

"Məhsul-sərvət" qarşılıqlı əlaqəsində sərvətin istehsalı və təkrar istehsalı fəal rol oynayır. Məhsuldan sərvətə doğru gedən hərəkət xəttində nəinki sərvətin istehlak olunmuş hissəsi ödənilir, o həm də artırılır.

"Sərvət-məhsul" qarşılıqlı əlaqəsində isə sərvətin istehsal prosesinin maddi ilkin şərti, habelə istehsalda əməyin maddi - texniki bazası olması şərtinə əsaslanılır.

Nemətlərdə maddiləşmiş milli sərvətlərlə yanaşı, cəmiyyət həm də mənəvi sərvətlərə – elmi, təhsil, mədəni potensiala - malikdir.

Milli sərvətin maddi əsasını istehlak dəyərləri təşkil edir. Bundan başqa, elə şeylər də vardır ki, əməyin nəticələri olsalar da maddi formada mövcud deyildirlər. Lakin bunlara baxmayaraq onları da millətin sərvəti adlandırmaq olar. Əhalinin məharət dərəcəsi, intellektual səviyyəsi, istehsal təcrübəsi və s buna misal ola bilər.